

Türkiye'de Din İdaresi

İştar Gözaydın
Ahmet Erdi Öztürk

DİN VE TOPLUM
ÇALIŞMALARI
MERKEZİ

Türkiye'de Din İdaresi

İştar Gözaydın
Ahmet Erdi Öztürk

DİN VE TOPLUM
ÇALIşMALARI
MERKEZİ

İstanbul Enstitüsü

İstanbul Enstitüsü toplumsal, iktisadi ve siyasal alanlarda yenilikçi bilgi ve fikirler üretmek amacıyla yüksek kaliteli, nesnel ve derinlemesine analizler yapma hedefiyle kurulmuştur. Amacımız bu bilgi ve fikirler ışığında müreffeh, barış dolu bir dünya için en güvenilir ve uygulanabilir analizleri karar vericilerin kullanımına ve kamuoyunun hizmetine sunmaktır.

Türkiye’de Din İdaresi

İSTANBUL ENSTİTÜSÜ

İstanbul Toplum Siyaset ve Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü
Tophanelioğlu Caddesi, Aygün Sokak
Altunizade Plaza No:4 Zemin kat A
Altunizade/ Üsküdar/ İSTANBUL, TÜRKİYE

Yazar: İştâar Gözaydın - Ahmet Erdi Öztürk

İstanbul Enstitüsü Yayınları

Birinci Basım: Mayıs 2015

Copyright © Mayıs 2015

Tüm hakları saklıdır. İstanbul Enstitüsü izni olmadan bu yayının hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve İstanbul Enstitüsü’nün kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

iÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti	6
Giriş	7
Türkiye’de Din-Devlet İlişkilerinin Tarihi Arka Planı	8
Laik(lik), Seküler, Sekülerleşmeler, Farklı Sekülerizmler, Seküler Sonrası	9
Diyanet	11
Düşünce, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü Bağlamında	14
Sonuç ve Tespitler	17

Yönetici Özeti

Mevcut hükümetin kürtaj, yapay dölllenme, sezaryen ya da “her aileye en az üç çocuk” gibi konulardaki tutumunu Türkiye toplumunu dini duygulardan beslenen muhafazakâr bir topluma dönüştürme yolunda atılmış birer toplumsal mühendislik adımları olarak değerlendiriyoruz. Söz konusu toplumsal mühendislik, doğru olanın önceden belirlenmiş olduğu muhayyel bir toplum yapısı inşa etme niyetiyle hareket etmekte ve bu yönüyle 1920’ler ve 30’lar Türkiye’sinin Cumhuriyet eliti ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. Her iki uygulama da halk için neyin doğru olduğunu bildiğine inanmış ve iddiasıyla bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Dolayısıyla gerek iç dinamikler gerekse değişen dünya paradigmaları açısından değerlendirildiğinde, din konusu 2000’lerin Türkiye’sinde iki Anayasal ilke ekseninde, yani hukuki bir çerçevede yeniden düşünülmelidir. Zira içinde bulunduğumuz şartlar 1924 yılının şartlarından oldukça farklıdır. Bu ilkelerden biri, din ve vicdan özgürlüğüdür ki bu özgürlük temel hak ve görevlerden biridir. Diğeri ise laiklik ilkesidir. Din özgürlüğü esastır, ancak aynı saygı din-den özgür olmak konusunda da gösterilmelidir. Bu dengenin kurulması ise, özgürlük ve eşitlik ekseninde yaşayan bir toplum ideali için yerine getirilmesi gereken temel bir görevdir.

Giriş

Bu rapor Türkiye’de dinle ilgili hukuki düzenlemeleri ve politik mevzuları konu edinir ve Diyanet İşleri Başkanlığının (kısaca, Diyanet) bu konudaki rolü, tarihi temelleri ve hukuki yapısı üzerine odaklanır. Diyanet, 1924 yılında kurulmuş bir idari birimdir ve seküler bir devlet aygıtında “din işlerini düzenlemek” için kurulmuştur. Konuyu kendi bağlamına oturtmak için, ‘laiklik’, ‘seküler’, ‘sekülerleşme’, ‘farklı sekülerizmler’ ve ‘seküler sonrası dönem’ kavramlarının incelenmesi gerekir. Bu anlamda art arda gelen AK Parti hükümetlerinin yönetimde olduğu on yıllık dönem devlet, toplum ve din üçgeninde incelenmiş ve konu din ve/veya inanç özgürlüğü bağlamında ele alınmıştır.

Türkiye’de Din-Devlet İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Türkiye’de Cumhuriyet dönemi din-devlet ilişkilerinin analizi –tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi– Osmanlı dönemi ile karşılaştırılmadan yapılamaz. İki dönem arasında kırılma ve süreklilik noktalarını yakalamak ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Din ve devlet ilişkilerinin kurumsal açıdan incelenmesi Şeyhülislamlık kurumundan Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ne, nihayet Diyanet’e kadar uzanan değişik kurumlarda kırılma ve süreklilik çizgilerini gözlemlememize olanak tanıyacaktır. Şeyhülislam dini görevlerinin yanı sıra, yargısal, hukuki, bilimsel, idari ve siyasi görevlere de sahipken, 4 Mayıs 1924 tarihinde Ankara hükümeti tarafından kaldırılan Şer’iye ve Evkaf Vekâleti yalnızca din işleri ve vakıflardan sorumlu idi. Oldukça etkili bir kurum olduğundan dolayı Şer’iye ve Evkaf, devlet hiyerarşisi içerisinde bakanlık düzeyinde yer almıştır. Cumhuriyet döneminin kurucu siyasi otoritesi, Diyanet İşleri Başkanlığını, Başbakanlığa bağlı idari bir birim olarak tasarlamayı uygun görmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu seçkinlerinin bu yeni Türk devletini bir modernleşme projesi olarak tasarladıkları anlaşılmaktadır. Kurucu seçkinler bu amaç doğrultusunda uygun gördükleri herhangi bir adımı atmaktan çekinmemişlerdir. 1920’ler ve 30’lar Türkiye’sinde Cumhuriyet kadroları tarafından gerçekleştirilen radikal reform ve Batılılaşma programı aslında daha erken bir dönemde, Osmanlı döneminde, 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Batılı hukuk sistemlerinin ve siyasi ilkelerin kabul edilmesi bu bağlamda özel öneme sahiptir. Osmanlı dönemi modernleşme çabalarının temel amacının ‘devletin bekası’ olduğu anlaşılmaktadır. Üstyapı kurumlarına odaklanılmış olması da bununla ilgilidir. Erken Cumhuriyet dönemi seçkinlerinin öngördükleri modernleşme ise yalnızca devlet ve siyasi kurumlarla sınırlı kalmamış, tüm toplumun modern bir yapıya dönüştürülmesini hedeflemiştir. Dolayısıyla bize göre, Cumhuriyet ve Osmanlı dönemi Batılılaşma çabalarının arasındaki temel fark hedeflerinin kapsamı ve öngördükleri değişimin ölçeğidir. Ayrıca, Cumhuriyet dönemi seçkinleri açısından laikliğin temel bir ilke olduğu anlaşılmaktadır.

Laik(lik), Seküler, Sekülerleşmeler, Farklı Sekülerizmler, Seküler Sonrası

Laiklik/laikçilik/laik kamusal alanda devletin dini kontrol etmesi anlamına gelmektedir ki bu anlamda din ile devlet işlerinin ayrılması anlamına gelen sekülerizmden oldukça farklıdır. Cumhuriyet Türkiye'sinin karar verici seçkinleri kanun yapımından tüm diğer hukuki düzenlemelere varıncaya kadar laiklik kavramını tercih etmişlerdir, öyle ki laikliğin tüm bu süreçlerin özünü temsil ettiğini söylemek mümkündür. Ancak nasıl ki her toplumun farklı sosyo-politik şartları varsa, hem hukuki hem de siyasi anlamda laikliğin yorumlanması da farklılıklar arz edecektir. Zira bu kavramlar sosyo-politik inşalardır, dolayısıyla farklı sosyo-politik iklimlerde farklı laiklik ve sekülerlikler ortaya çıkmıştır.

Yine sekülerin oluşumu farklı tarihsel süreçler ve farklı dini şecereler takip eder ancak tüm varyasyonlarıyla sekülerizm ve laiklik Batı modernitesi ve kolonyal tecrübeyle sıkı bir ilişkiye sahiptir. Talal Asad bu bağlamda gücün şeceresine odaklanır ve "seküler"i bir epistemik kategori olarak tarif ederken sekülerizmi siyasi bir doktrin olarak, sekülerleşmeyi ise tarihsel bir süreç olarak ele alır.¹ Asad'e göre din de sekülerizm de sabitlenmiş ideolojilerden ziyade süreçsel kavramlardır.

Seküler-sonrası kavramını ise ilk ortaya atan Jürgen Habermas'tır. Alman Barış Ödülü çerçevesinde verdiği derste kavramı öne süren Habermas daha sonraki yazılarında konuyu detaylandırır. Yaşadığımız çağı seküler-sonrası olarak tarif eden Habermas, ısrarlı bir biçimde bizi yeni ve farklı bir tutum almaya davet eder. Dinin global ölçekte devam eden hayati önemi tanınmalı ancak dinden kaynaklanan ahlaki değerler metafizik-sonrası bir perspektife oturtulmalıdır; diğer bir deyişle, seküler bir dile yerleştirilmelidir.²

¹ Talal Asad, *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity* (Stanford, California: Stanford University Press, 2003), s.1.

² Jürgen Habermas, "Pre-political Foundations of the Democratic Constitutional State?" in F. Schuller, *Dialectics of Secularization: On Reason and Religion* (translated by Brian McNeil, C.R.V.) (San Francisco: Ignatius Press, 2005), s. 46.

Habermas'a göre, seküler tezin temel varsayımı olan, dinin kamusal alandan yok olacağı yaklaşımının yanlış olduğu ortaya çıkmış ve seküler sonrası döneme geçilmiştir. Almanya ve Batı Avrupa bağlamında iki unsur bu teoriyi reddetmiştir: Bunlardan biri, kök hücre araştırmaları ve kürtaj gibi normatif kamusal tartışmalar ki bu tartışmalar kilise ve benzeri dini kuruluşları meşru aktörler olarak sahneye çıkarmışlardır. İkincisi ise İslam'ın Avrupa'da görünür hale gelmesi ve Müslümanların Avrupa vatandaşlık hakları çerçevesinde hak talep etmeye başlamasıdır.

Ahmet Kuru, konuyu pasif sekülerizm ve baskıcı sekülerizm olarak ikiye ayırır ve sekülerizmden kastının devletin farklı dinlere karşı tarafsız (nötr) olması ve pasif sekülerizmin dinin kamusal alanda görünür olmasına olanak tanıyan, baskıcı sekülerizmin ise dini özel alanla sınırlandırmaya çalışan yaklaşımlar olduğunu ifade eder.

Jose Casanova'nın konuyla ilgili bir sorusu elverişli bir ipucu sunmaktadır: "Türkiye hangi ölçekte seküler bir ülkedir?" Türkiye; İslamcılar için fazla seküler, Aleviler için fazla Sünni, Kürtler içinse fazla Türk bir manzara arz etmektedir.³ Fuat Keyman bu analize yeni bir boyut ekler; "Türkiye gayrimüslimler için fazla Müslüman bir ülke".⁴

³ José Casanova, 'Civil society and religion: Retrospective reflections on Catholicism and prospective reflections on Islam', 68:4 *Social Research: An International Quarterly* (2001), s.1064.

⁴ Fuat Keyman, 'Assertive Secularism in Crisis: Modernity, Democracy and Islam in Turkey', in L.E. Cady & E.S. Hurd (eds.), *Comparative Secularisms in a Global Age* (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s.143.

Diyanet

Türkiye’de din, siyaset ve siyasette dinin yerini anlamak için, ilk adım olarak bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığının derinlemesine incelenmesi gerekir. Diyanet, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin seküler/laik bir idari birimi olarak ve İslam inancı ve pratikleriyle ilgili hizmetleri sağlamak amacıyla kurulmuştur. Yine Diyanet’in, dini konularda toplumu aydınlatmak, ibadet mekânlarının yönetimini sağlamak gibi görevleri de vardır.

Diyanet, 3 Mart 1340 (1924) tarihinde yapılan 429 no’lu kanunla “Şer’iye ve Evkaf Vekâletî’nin kaldırılmasıyla” kurulmuştur. İlgili kanun, bakanlık seviyesinde bir kurum olan Şer’iye ve Evkaf Vekâletî’ni ortadan kaldırarak yeni bir idari birim olarak Diyanet’i kurmuştur. Başka bir deyişle, bu düzenleme, dini işlerin idaresini bürokratik bir birimin yönetimine bırakmış, kabinede bir bakanlık olma pozisyonunu sonlandırmıştır. İdare kanununa göre, bakanlık, merkezi yönetimde en yüksek noktayı ifade eder ve siyasi bir birimdir. Din işlerini yürüten kurumu siyasi yapının bir parçası haline getirmemek Cumhuriyet’in kurucu seçkinlerinin genel politikalarında çok temel bir nokta ifade etmektedir ki seçkinlerin genel yöneliminin seküler bir devlet kurup toplumu modernleştirme çalışmalarında merkezi bir yer tutmaktadır.

Kabinede din işleriyle ilgili bir birim olsun istememişlerdir. Bunun yerine din işlerini idari bir birime havale eden yönetici seçkinler hem dini kendi kontrolleri altına almış hem de Diyanet’in kutsallığı olan bir kurum haline gelmesinin önüne geçmişlerdir. İslam’da bir ruhban sınıfının olmaması⁵ devletin din işlerine müdahale etmesinin meşrulaştırılmasını kolaylaştırmış ve din işlerinin bir kamu hizmeti olarak tanımlanmasını netice vermiştir.⁶

⁵ “İslam’da bir ruhban sınıfının olmaması din ve Allah adına söz söylemek üzere kutsal vazifelerle donatılmış bir zümrenin olmadığı anlamına gelir.” Ali Bardakoğlu, *Religion and Society: New Perspectives from Turkey* (Ankara: Publications of Presidency of Religious Affairs, 2006), s.11.

⁶ Eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu: “Diyanet İşleri Başkanlığı, din işlerinin organizasyonunun bir sosyal ihtiyaç olmasına ve din hizmetlerinin sağlanmasına cevap olarak ortaya çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması, aynı zamanda, din işlerinin kamusal düzenini ve istikrarını sağlama problemine yönelik bir cevap ve tatmin edici din hizmetlerinin karşılanmasına yönelik kamusal talebe karşılık sunulan bir yol olarak da görülebilir.” Ali Bardakoğlu, “Moderate Perception of Islam’ and the Turkish Model of the Diyanet: The President’s Statement”, *24:2 Journal of Muslim Minority Affairs* (2004), s. 368.

Kamu hizmetini, legal kamusal birimler ya da devlet tarafından denetlenen özel kurumlar tarafından sağlanan ve genel bir ihtiyacı ve önem verilen bir talebi karşılamak üzere verilen hizmetler olarak tanımladığımızda, devletin din işlerine müdahil olması kanaatimizce laikçi/sekülerist ilkelerle çelişmemektedir. Diyanet'in görevlerinin bu bağlamda değerlendirilmesi, mesela, 'ibadet yerlerinin yönetimi' ve 'Kur'an'ın doğru bir şekilde basımının sağlanması' gibi hizmetler toplumsal bir ihtiyaca cevap veren hizmetler olarak tarif edilmesini makul hale getirmektedir. Ancak, devlet Diyanet'i resmi ideolojinin İslam anlayışının öne çıkarıldığı bir doktrini desteklemek için kullanmakta ve bunu da "toplumu din hakkında aydınlatma" ve "din eğitimi" çerçevesinde yapmaktadır. Bu noktada ilginç bir mesele, farklı yönetimlerin farklı politikalar benimsemesi etrafında ortaya çıkmaktadır. Kurumların, insanların aktörlüğü tarafından kurulan ve dinamiklerini gündemleri etrafında örgüleyen organizmalar olduğunu da hesaba katarak Diyanet'in farklı konularda yayınladığı metinlerin analizi ilginç bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Diyanet'in kendi iç kurumları arasında varılan mutabakata göre, dini bilginin üretim ve kamuoyuyla paylaşımı kurumun temel görevidir. Burada dinden kasıt açıkça İslam'dır. Kurumun eski başkanlarından Profesör Ali Bardakoğlu, söz konusu görevi çok defa dile getirmiştir. Bardakoğlu'na göre; "Dini bilginin üretilmesi ve yaygınlaştırılmasında Diyanet'in özel bir pozisyonu vardır".⁷ Yine, bu bağlamda Bardakoğlu Diyanet'in, "...sağlam dini bilgi ürettiğini ifade etmiştir".⁸

Sağlam, otantik, gerçek⁹, sağlıklı¹⁰, "objektif ve hassas"¹¹ gibi sıfatların kullanılması, meşru ve gayrimeşru din yaklaşımlarının olduğu özcü bir yaklaşımı göstermektedir. Bu durum, Cumhuriyet döneminin bir özelliği olarak dinin hukuki ve politik anlamda inşası bağlamında beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. İslam açısından olaya baktığımızda ise, dinin kamusal formlarının tanımlanması, temsil edilmesi ve organize edilip düzenlenmesi Diyanet'in görevi olarak öngörülmüştür. Bu bağlamda devletin kontrolü dışındaki dini aktiviteler hâlâ bir tehlike olarak görülmektedir. Konuyla alakalı devlet reflekslerini görmek enteresan bir durum oluşturmaktadır. Zira devletin, kendi kontrolü dışındaki dini aktivitelere bakışı anlamında güçlü Kemalist söylemiyle erken Cumhuriyet dönemi ve son dönemdeki İslamcı Ak Parti hükümetlerinin uygulamaları arasında beklenenden çok daha fazla benzerlik göze çarpmaktadır.

⁷ A.g.e., s.367.

⁸ A.g.e., s.369.

⁹ TV röportajı, Kanal 7: Akif Beki ve Fehmi Koru tarafından sunulan Ters Köşe programı, 21 Aralık 2003. Metin için bakınız, Bardakoğlu, üstteki eser not 37, s. 117.

¹⁰ TV röportajı, Kanal 7: Ahmet Hakan Coşkun tarafından sunulan İskele Sancak programı, 16 Ocak 2004. Metin için bakınız, Bardakoğlu, üstteki eser not 37, s. 128.

¹¹ Haber başlığı 'Diyanet İşleri Başkanı Görmez, ABD Dini Özgürlükler Komisyonu üyelerini kabul etti', Diyanet İşleri Başkanlığı resmi internet sayfası (07 Şubat 2014), <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/news>, ulaşılan tarih 17 Şubat 2014.

Diyanet'in okunan hutbeler üzerinden cinsiyet eşitliği yaklaşımını İslami prensiplerle uyumlu hale getirme çabaları ve daha geniş anlamda aile rehberliği adı altında kadınlara son on yılda sağladığı hizmetler enteresan bir süreci işaretlemektedir. Yalnızca Türk devletinin değil, toplumun da ataerkil yapı bağlamında yaşadığı kırılmalar ve süreklilikler bu hizmetler üzerinden okunabilir.

Mevcut durumda Diyanet, uluslararası bağlamda, özellikle de Türk-İslam dünyasında Türkiye Cumhuriyeti'nin finansal ve organizasyonel desteğine sahip bir kurum olarak kayda değer¹² bir aktördür. 1980 yılında yaşanan askeri darbeye kadar Diyanet'in Türkiye Müslümanlarına olan nüfuzu oldukça sınırlı bir ölçekte idi. 1980 sonrasında ise Diyanet'in göçmen Türk nüfusuna sahip olan ülkelerde faaliyetlerini artırdığını gözlemliyoruz. 1980'lerin başlarından itibaren, Diyanet, Avrupa ülkelerine imamlar göndererek diğer İslami toplulukların o ülkedeki Türkler üzerindeki etkisini dengelemeye çalışmış ve Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sadakatlerini sürekli kılma çabasına girmiştir. İstenmeyen ve makbul bulunmayan İslami etkilere karşı koyabilmek ve "gerçek" Sünni İslam'ı öğretmek amacıyla camiler ve zorunlu İslam dersleri kullanılmış ve bu derslerde ahlak, insan hakları ve her vatandaşın ülkesine ve devletine karşı yerine getirmesi gereken görevleri vurgulanmıştır. Yine belirtmemiz gerekir ki, Diyanet'in uluslararası işlerdeki iddiası göçmen Türklerle sınırlı kalmamış ve kurum kendisini Balkanlar ve Kafkaslar gibi bölgelerde de bir aktör olarak görmüştür.

Kendisini şekillendirmek isteyen resmi ideoloji karşısında Diyanet kendi dinamiklerini oluşturmuştur. Bu bağlamda Diyanet, kurumun lağvedilmesi ve dini alanın tamamen dini topluluklara bırakılması teklifini anlamsız kılacak bir anlam ve öneme sahiptir. Bunun da ötesinde yurt çapında ve yurt dışında Diyanet'in sahip olduğu geniş ağ -ki Türkiye'de mevcut sistemde başka herhangi bir idari birim böyle bir imkâna sahip değildir- siyasi görüşü ne olursa olsun her hükümet için ciddi fırsatlar sunmaktadır. Ancak kurum mevcut sistemin devamına odaklanmak yerine ilgili aktörlerin taleplerine cevap verecek şekilde yeniden organize edilmelidir. Çağdaş demokratik düzende kendisini toplumun temsilcisi olarak gören ve bu bağlamda siyasi güç kullanan yetkililerin toplumsal bünyenin taleplerini hiçe sayma lüksleri yoktur. Dolayısıyla, Diyanet'te temsil edilmek isteyenlere bu imkân sağlanmalıdır. Yine benzer kurumlara sahip olmak isteyenlere de devlet yardımcı olmalı ve bu talepleri hukuken kolaylaştırılmalı ve yerine getirilmelidir.

¹² "taraf olma yerine prestijli bir hakem pozisyonu" bakınız Mehmet Görmez, 'Religion and Secularism in the Modern World: A Turkish Perspective', 2 Turkish Policy Brief Series (2012), s. 7.

Düşünce, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü Bağlamında

Eşitlik prensibi, 1982 Anayasası tarafından “yükte ve nimette eşitlik” olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır.¹³ İlgili maddeye göre, kamu hizmetlerine ulaşma hakkına sahip her birey bu hizmetleri hür ve eşit bir şekilde elde etme hakkına sahiptir. Devlet tarafından sağlanan din hizmetleri konusunda ise karşımıza çıkan ilk problem devletin ülke içinde bulunan tüm dinleri kapsayan bir hizmet yerine belli bir dine odaklanmış olmasıdır. Ele aldığımız konu itibarıyla değerlendirdiğimizde bu meselenin görece kolay çözülebilecek bir mesele olduğu değerlendirilebilir, zira çoğunluğun dini İslam’dır ve diğer dinlerle alakalı hizmetler müntesipleri olan topluluklar tarafından ve Lozan Antlaşması ile belirlenen çerçevede yerine getirilmektedir. Ancak tüm gayrimüslim topluluklar Lozan Antlaşması kapsamına dâhil değildir; Protestanlar, Bahailer, Yehova Şahitleri, Yezidiler, Süryani Ortodoks, Süryani Katolik ve Keldani kiliselerine bağlı bulunan Süryaniler gibi. Yine Aleviler gibi farklı İslami anlayışı temsil eden gruplar da Lozan Antlaşması kapsamına dâhil değildir.

Diyanet ne Alevilerin ne de Sünnilerin herhangi bir ayrımcılığa uğramadıklarını iddia etmektedir. Zira Diyanet’e göre birtakım geleneksel farklılıklar haricinde temel dini mevzularda bakışta bu ikisi arasında kayda değer bir fark bulunmamaktadır. Aslında bu yaklaşım Aleviliğin farklı bir dini kimlik olduğunun reddine dayanır. Sünnilerin açık bir şekilde çoğunluğu oluşturmaları Cumhuriyet’in laik eliti açısından diğer mezheplerin inkârını meşrulaştırır gözükmektedir. Diyanet, Alevi nüfusun farkında değilmiş gibi davranmakta ve mesela Alevi köylerine cami yaptırmaya devam etmektedir. Bu uygulama devlet tarafından Sünni inancın Alevi olan kesimlere empozisi olarak da anlaşılabilir.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, ‘Giriş’, paragraf 7. http://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf, ulaşılan tarih 20 Şubat 2014.

Dini grupların otonom yapılar olarak hukuki kabul görmesi ve ibadet yerlerine sahip olmaları din özgürlüğünün temel şartlarından biridir. Herhangi bir grubun ibadet yeri inşa etme ve yürütme hakkını ihlal eden bir devlet, meşrulaştırılması zor bir uygulamaya ve ciddi bir yüke sahip demektir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bu konuya olumlu yaklaşmamaktadır. Manoussakis and others v. Greece, isimli davada devletin “Ortodoksluk haricindeki inançlara kısıtlamalar getirdiğine”¹⁴ karar verilmiştir. Yine benzer bir şekilde Hasan and Chaoush v. Bulgaria, isimli davada davacılar devletin dini örgütlenme yapmalarına müdahalede bulunduğu yönünde şikâyetle bulunmuş, AİHM “din görevlilerin kişiliği şüphesiz o dinin tüm müntesipleri için öneme haizdir”¹⁵ şeklinde hükmetmiştir. Yine mahkeme 2001 yılında Moldova hükümetinin benzer bir şekilde 9. maddeyi ihlal ettiğini tespit etmiştir. Hükümet Besarabya Metropolitan Kilisesi’nin organize olup resmi kayıt yapmasına izin vermemiştir.¹⁶ Bu davaların ortak noktası, hiç bir devletin; herhangi bir dinin ritüelleri ve ibadet yerleriyle ilgili karşı argüman üretme yetkisine sahip olmadığıdır. Türkiye’de ise, Diyanet’in de dâhil olduğu devlet kurumları Alevi vatandaşların ibadet yeri olarak gördükleri cem evlerinin ibadet yerleri olduğunu kabullenmemektedir. Bu konu henüz uluslararası insan hakları yargısına taşınmamıştır. Ancak yukarıda zikredilen kararlar ışığında düşünüldüğünde hiçbir devletin herhangi bir dinin ritüel ya da ibadet yerleriyle ilgili tartışmaya giremeyeceği açıktır.

2004 yılında Alevi topluluğundan bir vatandaş yargıya müracaatta bulunarak nüfus cüzdanında dini oryantasyonla alakalı kısımda “İslam” yerine “Alevi” yazılmasını istemiş ancak başarısız olmuştur. Türkiye’de kimlik kartında kart sahibinin dini oryantasyonunun yazılması bir zorunluktan ancak 2006 yılından sonra bu kısım seçmeli hale getirildi, isteyen de boş bırakabilecekti. Söz konusu başvuru, Aleviliğin İslam dininin bir kolu olduğu ve dolayısıyla kimlik kartında yazılan İslam ifadesinin doğru olduğu gerekçesiyle reddedildi. AİHM ise bu davayla ilgili olarak 9. maddenin ihlal edildiği hükmüne vardı. Gerekçe ise Aleviliğin yazılmasından bağımsız olarak, kişilerin dini kimliklerini belirtmek mecburiyetinde olmadıkları idi. Bunun ulusal hukukta mecburi olup olmaması AİHM için bağlayıcı bir yaklaşım olmamıştı. AİHM’ye göre, dini kimliği ifade etme özgürlüğünün olumsuz bir tarafı vardı; bunu ifade etmeye mecbur bırakılmak.¹⁷

¹⁴ Manoussakis ve Diğerleri/Yunanistan kararı, 26 Eylül 1996, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No.18748/91, paragraf 48.

¹⁵ Hasan ve Chaoush/Bulgaristan kararı, 26 Ekim 2000, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No.30985/96, paragraf 62

¹⁶ Bessarabia Metropolitan Kilisesi/Moldova kararı, 13 Aralık 2001, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No. 2002/35

¹⁷ Sinan Işık/Türkiye kararı, 2 Şubat 2010, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No. 21924/05

Başvuru sahibi olan Hasan Zengin, Alevi inancına sahip olduğu gerekçesiyle İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğüne başvuruda bulunmuş ve kızının zorunlu bir ders olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulmasını talep etmişti. Ancak talebi Anayasanın 24. maddesi esas kabul edilerek reddedildi. Söz konusu madde “Din kültürü ve ahlâk öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.” şeklindedir. Yine Anayasanın, devletin sağladığı eğitimle ilgili olan 12. maddesi de söz konusu ret ile ilgili gerekçe olarak gösterilmiştir. Başvuru sahibi olan kişi ise AİHM’de, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin objektif, eleştirel ve çoğulcu bir perspektifle yapılmadığını, İslam inanç ve geleneğinin Sünnî yorumu esas alınarak yapıldığını iddia etmiştir.¹⁸ Mahkeme, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin objektiflik ve çoğulculuk gibi ölçülere uymadığı yönünde karar almış ve özellikle söz konusu başvuruya ilgili olarak Eylem Zengin’in babasının dini ve felsefi görüşlerine saygılı olunmadığının altını çizmiştir. Yine aynı kararda, Alevi inancı temelinde düşünüldüğünde, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatının yetersiz olduğu da belirtilmiştir. AİHM kararına uygun olarak hareket eden Türk hükümeti müfredatla ilgili iyileştirmeler yapmış ancak bu yeterli olmaktan uzaktır ve problemler devam etmektedir.

1999 yılında, Türkiye’nin Avrupa Birliği başvurusunu resmen yapmasını takiben din-devlet ilişkileri daha demokratik yönde evrilmeye başlamıştır. Türkiye’nin katılım ortaklığıyla ilgili ilkeler, öncelikler ve şartlar bağlamında “gerek hukuk gerekse pratikteki uygulama açısından” insan hakları cümlesine dâhil olan konuların herkesi şâmil olması, dini ve inancından dolayı hiç kimsenin ayrımcılığa maruz kalmamasının garanti edilmesi gerekmektedir. Bu konuda hükümet bazı adımlar atmıştır, azınlık vakıflarının mülkiyetiyle ilgili düzenlemeler buna bir örnek teşkil eder. Yine bu bağlamda din eğitimiyle alakalı düzenlemeler umut vaat etse de daha alınacak çok yolun olduğu da aşikârdır.

¹⁸ Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye kararı, 9 Ekim 2007, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Başvuru numarası: 1448/04

Sonuç ve Tespitler

Devletler vatandaşların yaşamı için neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda karar veren merci olmamalı bu kararı ilgili bireylere bırakmalıdırlar. Liberal devlet, herhangi bir kapsamlı doktrini öne çıkaran ya da destekleyen bir konumda değildir. Yine devletin, herhangi bir doktrinin ta-ki-çi-lerine daha fazla yardımcı olmak gibi bir görevi yoktur.

Ancak Ak Parti hükümetlerinin son dönemdeki uygulamaları devlet anlayışlarının bu doğrul-tuda olmadığını göstermektedir. Mesela, şu anda Cumhurbaşkanı olan, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 25 Mayıs 2012 tarihinde “Nüfus ve Kalkınma Hakkında Uluslararası Konferans” başlıklı Uluslararası Parlamenterler Konferansı’nın (IPCI/ICPD) icra programının ka-pa-nışında yaptığı bir konuşmada, “Sezaryene karşılık ve kürtajı cinayet olarak görüyorum. Çocuğu ister anne karnında öldür ister doğumdan sonra. Arada hiçbir fark yok.” demiş ve ol-dukça yoğun bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Gerçekte din de muhafazakârlık da inşa edilir, yorumlanır, yeniden yorumlanır ve bağlama ve politik duruma uygun bir konuma yerleştirilir. Mevcut hükümetin kürtaj, yapay dölllenme, sezaryen ya da “her aileye en az üç çocuk” gibi konulardaki tutumunu Türkiye toplumunu dini duygulardan beslenen muhafazakâr bir topluma dönüştürme yolunda atılmış birer toplumsal mühendislik adımları olarak değerlendiriyoruz. Söz konusu toplumsal mühendislik doğru olanın önceden belirlenmiş olduğu muhayyel bir toplum yapısı inşa etmeye yönelik bir zihniyete sahiptir ve bu yönüyle 1920’ler ve 30’lar Türki-ye’sinin Cumhuriyet eliti ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. Her iki uygulama da halk için neyin doğru olduğunu bildiğine inanmış ve iddiasıyla bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Dolayısıyla gerek iç dinamikler gerekse değişen dünya paradigmaları açısından değeri-lendirildiğinde, din konusu 2000’lerin Türkiye’sinde –zira içinde bulunduğumuz şartlar 1924 yılının şartlarından oldukça farklıdır– iki Anayasal ilke ekseninde, yani hukuki bir çerçevede yeniden düşünölmelidir. Bu ilkelerden biri, din ve vicdan özgürlüğüdür ki bu özgürlük temel hak ve gö-revlerden biridir. Diğeri ise laiklik ilkesidir. Din özgürlüğü esastır, ancak aynı saygı dinden özgür olmak konusunda da gösterilmelidir. Bu dengenin kurulması ise, özgürlük ve eşitlik ekseninde yaşayan bir toplum ideali için yerine getirilmesi gereken temel bir görevdir; gerçekten, oldukça zor bir görev.

Bunların yanı sıra, siyasi yelpazenin neresinde olursa olsun, Türkiye'deki siyasi partilerin özellikle iktidara geldikten sonra, Diyanet gibi bir mevcut örgütlenme, personel, bütçe imkânlarından vazgeçmesi kolay görünmüyor. Kısacası Diyanet'i bu noktada geçerli reel politiğe uygun bir yapı olarak görmek mümkündür. Buna karşın, Türkiye toplumunun belirli bir kısmının da kurumdan çeşitli rahatsızlıkları olduğu aşikâr.

Son tahlilde Diyanet kamu hizmeti veren bir kurum olarak muhafaza edilmeli fakat hâkim inanç anlayışı dışında kalan gruplar Diyanet'te idari olarak temsil edilmek isteniyorsa edilmeli, eğer istenmiyorsa da kendi yapılanmaları önündeki hukuki engel kaldırılmalı. Diyanet'in yapısı ve hizmetlerinde bu noktadaki çoğulculuşma talebi de dikkate alınmalı. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki; toplum Diyanet'in kadınlara verdiği hizmetleri yetersiz buluyor ve de kadınların hizmet verenler arasında daha fazla yer almasını talep ediyor. Bu bağlamda da taleplere cevap verilmesi gerekmektedir.

Prof. Dr. İştâr Gözaydın

Hukuk ve siyaset bilimi alanında akademik çalışmaları ile tanınan Prof. Gözaydın, halen Doğu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı'dır. New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Georgetown Üniversitesi Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nde çalışmalar yapmış ve doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Din-devlet ilişkileri, modernleşme, milliyetçilik, hukuk-siyaset ve insan hakları konularında çalışmalar yapan Gözaydın, 1995 yılından beri de Açık Radyo'da (94.9) insan hakları, hukuk ve çeşitli müzik alanlarında program yapmaktadır.

Ahmet Erdi Öztürk

Hacettepe Üniversitesi ve Barcelona Autonoma Üniversitesi'nden siyaset bilimi yüksek lisans derecelerine sahip olan Öztürk, Ljubljana Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Balkan Çalışmaları Bölümü'nde doktora adayıdır. Din-devlet ilişkileri, Türkiye siyasal hayatı ve sivil toplum alanlarında çalışan Öztürk bu konularda yerli ve yabancı yayınlar çıkarmakta ve panellere katılmaktadır. Çeşitli gazete ve dergilerde de yazıları bulunan Öztürk, 2014 yılından beri Taraf Gazetesi'nde yazmaktadır.

**DİN VE TOPLUM
ÇALIŞMALARI
MERKEZİ**

**istanbul
enstitüsü**

İSTANBUL TOPLUM SİYASET VE
EKONOMİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TOPHANELİOĞLU CAD. AYGÜN SOK.
ALTUNIZADE PLAZA NO: 4/A ALTUNIZADE
ÜSKÜDAR, İSTANBUL / TÜRKİYE
www.istanbulinstitute.org
Tel: 0216 545 94 09